

Da bi što jasnije istakao relativnu samostalnost društvenog ugleda prema klasnom položaju, Veber uvodi pojam staleža¹⁴. Sve društvene razlike koje se tiču ocene časti i prestiža, on naziva staleškim razlikama, što je još važnije, on smatra da se te razlike po pravilu kristališu u relativno trajnim društvenim oblicima. Po njegovom mišljenju, staleške razlike snažno utiču na stvaranje društvenih slojeva kao realnih društvenih oblika. Pojedinci koji imaju određene kulturne karakteristike i uživaju sličan ugled u društvu obrazuju poseban društveni sloj u kome se odvija najveći broj neformalnih i prisnih međuličnih odnosa. Ovo ograničavanje društvenog saobraćaja na staleški krug, naročito u pogledu sklapanja bračnih veza, može biti čisto konvencionalno po karakteru. Ali **ono** može biti i formalno regulisano pravnim **poretkom** koji štiti opšta društvena organizacija. Kad ograničavanje društvenog saobraćaja na pripadnike određenog kruga dovede do potpune endogamne zatvorenosti i kad ograničavanje počne da štiti i određeni ritual, pored prava i konvencije, onda se staleška grupa pretvara u kastu. To se obično događa onda kad se smatra da su razlike na kojima se osniva staleška slojevitost etničke prirode.

O trećoj dimenziji društvene slojevitosti Veber je rekao najmanje. Pomenio je samo toliko da pod društvenom moći treba razumeti sposobnost da se utiče na ponašanje drugih i da političke stranke predstavljaju organizovane grupe preko kojih pripadnici pojedinih klasa ili slojeva brane svoje interese i nastoje da nametnu svoju volju državi. Ali, mada sam Veber nije učinio ništa više od prvog koraka, on je jasno odredio pravac u kome treba dalje raditi. Uostalom, Veberov pokušaj je poslužio kao polazna tačka gotovo svim novijim pokušajima da se bliže odredi priroda društvene moći. Ipak, na čisto pojmovnom planu ima još dosta nerešenih pi-

¹⁴ Nemački izraz »Stand« ima dvojako značenje. S jedne strane, »Stand« označava položaj na lestvici društvene hijerarhije, pogotovo takav položaj koji se u društvu visoko ceni. S druge strane, »Stand« označava stalež kao konkretan društveno-istorijski oblik u srednjovekovnom sistemu društvene slojevitosti. Po svemu sudeći, Veber ima na umu ono prvo značenje, ali sa znatnim primesama ovog poslednjeg. Ova nijansa je potpuno izgubljena u engleskim izdanjima, gde se »Stand« dosledno prevodi sa »status«. Pošto u našem jeziku izraz »stalež« obuhvata oba pomenuta značenja, najbolje je zadržati se na njemu.

tanja¹⁵. Ostavljajući po strani mnogobrojne teškoće na koje nailazi primena ovog pojma u neposrednoj istraživačkoj praksi, treba reći da je Veberova neprolazna zasluga što je pokazao da društvena moć nije pasivan odblesak ni ekonomske moći ni društvenog ugleda. U poređenju s tim, manje je važno što je on propustio da utvrdi u kom stepenu društvena moć zavisi od položaja koji neko zauzima u određenom tipu društvene organizacije. Tim pre što ga je u tome, kako izgleda, sprečilo uverenje da se pojam moći uopšte ne može tačno odrediti i da svaki oblik uticaja na ponašanje drugih koji ima izvesnu institucionalnu podlogu potpada pod pojam vlasti. Na to pitanje vratili smo se u sledećem odeljku.

Time što je odvojio tri osnovne dimenzije društvene slojevitosti i pokazao da društveni položaj sačinjavaju tri relativno samostalne komponente, Veber je načinio otkriće od prvorazrednog sociološkog značaja. Ne manje je važno i to što je on prvi primetio da je odnos između raspodele materijalnog bogatstva, društvenog ugleda i društvene moći vrlo kolebljiv, tako da pojedinci ili pojedine grupe ljudi mogu zauzimati sasvim različita mesta na pomenutim lestvicama društvene hijerarhije, naročito u periodima naglih društvenih promena izazvanih ratnim potresima ili tehničko-ekonomskim pomeranjima, mada je veza između ovih triju dimenzija društvene slojevitosti vrlo čvrsta u periodima relativnog mira i društvene ravnoteže¹⁶. Naravno, pitanje odnosa između različitih dimenzija društvene slojevitosti zahteva mnogo stranije ispitivanje od onog koje je Veber pružio.

POJAM VLASTI

Tokom celog svog života, Veber je razmišljao o mestu, ulozi i uslovima razvijanja i održavanja slobode u ljudskom društvu. Naročito mu je zadavalo brige pitanje granica legitimne upotrebe prinude i fizičkog nasilja u odnosima između ljudi. Njegovo interesovanje za ovu stranu društvenog života graničilo se gotovo sa opsesijom: kao malo ko i pre i posle njega, on je stalno naglašavao da prinuda i fizičko nasi-

¹⁵ Vidi Milton Gordon, *op. cit.*, str. 14.

¹⁶ Max Weber, *op. cit.*, str. 639.

lje igraju neobično važnu ulogu u društvenom životu". I to ne samo u moderno doba, već u svim epohama ljudske istorije. Među društvenim činionicima kojima je Veber poklanjao najveću pažnju u svojim sociološkim proučavanjima izuzetno mesto zauzimaju moć i vlast. U svim oblastima društvenog života, čak i u najintimnijim odnosima između ljudi, on je zapažao prisustvo ovih činilaca. Za njega, ljudsko društvo se u krajnjoj liniji svodilo na odnose gospodarenja i potčinjenosti. Očigledno, bilo bi teško pretpostaviti da se Veber interesovao za problem prinude i fizičkog nasilja samo zbog toga što je smatrao da se moderno kapitalističko društvo sve više razvija u pravcu koji ugrožava ličnu slobodu i ljudsko dostojanstvo. U stvari, njegovo interesovanje bilo je motivisano dubljim, teorijskim razlozima. Ono je poteklo iz ubeđenja da su prinuda i fizičko nasilje najelementarnije i najrasprostranjenije pojave društvenog života uopšte.

Pogledajmo kakvo značenje Veber pridaje pojmovima moć i vlast i razmotrimo analitičku vrednost njegovih odredaba. Budući da se u savremenoj sociologiji sve doskora poklanjalo malo pažnje pitanjima društvene organizacije, tako da u toj oblasti vlada prava zbrka¹⁸, razmatranje Veberovih odredaba može biti isto toliko zanimljivo koliko i poučno.

Najpre treba reći da se Veber nije zadovoljavao praznim i neodređenim nagoveštajima; naprotiv, on je težio da postigne najveću mogućnu pojamovnu tačnost. U svom sistemu socioloških kategorija on je oštro odvojio moć od vlasti. Po njemu, moć označava »svaki stepen verovatnoće da se nametne svoja volja u jednom društvenom odnosu uprkos otporu, bez obzira na čemu počiva ova verovatnoća«¹⁹, dok vlast

¹⁷ To je dobro primetio Talcott Parsons, »Introduction«, *Max Weber: The Theory of Social and Economic Organization*, Translated by A. M. Henderson and Talcott Parsons (Glencoe, Ill.: The Free Press, 1947), str. 56.

¹⁸ Iz relativno oskudne sociološke literature, izdvaja se svojom vrednošću rad: Renate Mayntz, *Soziologie der Organisation* (Hamburg: Rowohlt, 1963). Uz izlaganje u tekstu vidi i Robert Bierstedt, »The Problem of Authority«, Morroe Berger, Theodore Abel and Charles H. Page (eds.), *Freedom and Control in Modern Society* (New York: D. Van Nostrand Co., Inc., 1954), str. 67–81.

¹⁹ Max Weber, *op. cit.*, str. 28.

nije ništa drugo nego »verovatnoća da će određena lica poslušati jednu zapovest određenog sadržaja«²⁰. I pored svih prigovora koji se mogu staviti na račun navedenih odredaba, teško je poreći da je Veber ovde tačno uočio ono što je najvažnije. U krajnjoj liniji, bitna razlika između moći i vlasti je u tome što se u prvom slučaju odnos gospodarenja i potčinjenosti uspostavlja čisto faktičkim putem, dok je u drugom slučaju ovaj odnos utvrđen normativnim poretком društvene organizacije.

Nije ovde mesto da se detaljno raščlanjava Veberovo shvaćanje moći. Tačno je, nesumnjivo, da se moć sastoji u sposobnosti da se utiče na ponašanje drugih, da se ona javlja u najrazličitijim oblicima i da su gotovo svi društveni odnosi u izvesnoj meri prožeti prinudnom uzajamnošću. Isto tako, tačno je da se sociologija ne može baviti proučavanjem svih oblika u kojima se moć ispoljava. Utoliko je opravdano Veberovo nastojanje da moć oštro razgraniči od vlasti. Ali baš zbog toga što je ovo razgraničenje Veber izveo na tako strog način, treba naglasiti da je vlast, u stvari, samo jedan oblik moći. U slučaju vlasti, odnos gospodarenja i potčinjenosti ima institucionalnu podlogu: taj odnos regulišu izvesni normativni standardi koji imaju za sobom autoritet društvene organizacije. Drugim recima, to znači da je vlast institucionalizovana moć. Po tome se ona razlikuje od svih drugih oblika moći, na primer od ekonomske moći, koja se osniva na određenoj konstelaciji interesa, šteta je što Veber nije do kraja shvatio da pojam moći predstavlja važnu kariku koja povezuje teoriju društvene strukture s teorijom društvene organizacije.

Pošto pojam vlasti zauzima središnje mesto u Veberovom analitičkom aparatu za proučavanje društvene organizacije, ovde se valja zadržati malo duže na njemu. Naravno, ne u tom cilju da bi se još jednom ponovilo ono što je Veber izričito rekao, već da bi se pokazalo šta sve prećutno podrazumeva njegovo shvaćanje. Preglednosti radi, Veberovu odredbu vlasti treba rastaviti na njene sastavne elemente i obja-

²⁰ *Ibidem*, str. 28.

sniti šta svaki od njih sadrži²¹. Osnovni elementi na kojima je Veber izgradio svoje shvatanje vlasti bili bi ovi:

1. Vlast postoji samo u okviru društvene organizacije. Ona je bitno svojstvo organizovanih društvenih oblika, svedeno da li je u pitanju globalno društvo u celini ili neki njegov uži deo (društvene grupe). Onde gde nema organizacije, nema ni vlasti. Između difuznih kolektivnih društvenih oblika koji se obrazuju u okviru društvene strukture ne postoji odnos vlasti, mada postoji hijerarhijski odnos. Vlast podrazumeva hijerarhiju, ali svaka hijerarhija nije već samim tim i vlast.

2. Vlast je institucionalizovani odnos gospodarenja i potčinjenosti. Ona se osniva na normativnom poretku društvene organizacije, tako da nema nikakve veze s ličnim osobinama učesnika u odnosu. Doduše, vršenje vlasti je retko kad oslobođeno svih psiholoških primesa. U društvenom saobraćaju, pojedinci cene jedni druge ne samo s obzirom na to koliko je njihovo ponašanje u skladu s onim što je propisano za određeni položaj, nego i s obzirom na lične osobine onih koji te položaje zauzimaju. Samo u idealnom slučaju, odnos vlasti je potpuno obezličen. Ali uprkos tome, vlast uvek ima institucionalnu podlogu: to je odnos između društvenih položaja, a ne između ličnosti.

3. Onde gde postoji odnos vlasti, raspodela prava i dužnosti je obostrana. Od onih koji zauzimaju više položaje očekuje se da pomoću naredbi, upozorenja ili zabrana kontrolišu ponašanje onih koji zauzimaju niže položaje (naravno u granicama svoje nadležnosti), a od ovih poslednjih očekuje se da usklade svoje ponašanje s onim što se od njih traži (naravno, ukoliko zahtev postavlja nadležan organ). Time se hoće da kaže da je vlast takav odnos u kome nema mesta ni ličnoj samovolji ni slepoj poslušnosti.

4. Vlast ima specifično obeležje. Za razliku od moći, koja se rasprostire difuzno, vlast se kreće u određenim granicama. Ona nikad ne znači uspostavljanje potpune kontrole nad

²¹ U izlaganju u tekstu, vidi Max Weber, *op. cit.*, str. 603–612, Pored već pomenutog Bierstedtovog članka, vidi i Ralf Dahrendorf, *op. cit.*, str. 166–167. Kao što ćemo videti u sledećem odeljku, Veberovo shvatanje vlasti sadrži izvesne elemente koji su specifični samo za jedan tip vlasti — za onaj koji Veber naziva racionalnom vlašću.

onima koji su dužni da slušaju. Oblast u kojoj je kontrola dozvoljena može biti uža ili šira; ali u svakom slučaju, ta oblast je tačno određena. Vlast se sastoji u izdavanju određenih upozorenja i određenih zabrana, što zavisi od prirode društvene organizacije koja obezbeđuje njeno vršenje. Isto tako, vlast se obraća određenim licima, onima koji zadovoljavaju određene kriterijume, koji zauzimaju određene društvene položaje. Ona nema nikakvog uticaja na one koji su van organizacije.

5. Vlast nameće, održava i štiti društvena organizacija. A to znači da se neposlušnost vlasti kažnjava po određenom postupku. Nema vlasti koja nije sankcionisana. U krajnjoj liniji, vlast se oslanja na prinudu, čak i kad je u pitanju dobrovoljna organizacija, poštovanje vlasti je obavezno, a kamoli kad se za članstvo u organizaciji ne traži dobrovoljan pristanak. Vlast uvek sadrži u sebi element prinude, bez obzira na stepen moralne saglasnosti unutar same organizacije.

Kao što se vidi, Veberovo shvatanje vlasti je mnogo dublje nego što na prvi pogled izgleda. Ono sadrži mnoga započinjanja od trajnog značaja.

RACIONALNA, TRADICIONALNA I HARIZMATSKA VLAST

Pitanje opravdanja vlasti zauzima važno mesto u Veberovom razmatranju društvene organizacije. I to ne sa filozofskog, već u prvom redu sa sociološkog stanovišta. Po Veberovom mišljenju, odnos između onih koji imaju pravo da zapovedaju i onih koji su dužni da slušaju ima unutrašnju, subjektivnu stranu koju možemo razumeti. To što neko uspešno utiče na ponašanje drugih još ne znači da postoji odnos vlasti. Za odnos vlasti je karakteristično upravo to što normativni poredak društvene organizacije sankcioniše pravo zapovedanja i što učesnici u odnosu veruju u njegovu legitimnost: oni koji vrše vlast smatraju da imaju legitimno pravo da naređuju, a oni koji se pokoravaju vlasti smatraju da je ta vlast sastavni deo normativnog poretka kome se dužuje poslušnost. Pod normalnim okolnostima, vera u legitimnost vlasti je neprikosnovena i održavanje ove vere je jedno od najmoćnijih sredstava kojim se obezbeđuje uspešno funk-

cionisanje društvene organizacije. Ali u periodima krize ova vera može biti uzdrmana, što izaziva dalekosežne posledice.

Ali na toj strani pitanja ne treba se dalje zadržavati. O tome je već bilo reči u jednom ranijem odeljku. Ovde treba samo reći da je Veber naknadno delimično izmenio svoje shvatanje. Dok je ranije tvrdio da pojedinci mogu pripisati svojstvo legitimnosti jednom poretku na četiri načina — na osnovu tradicije, na osnovu afektivnog uvažavanja, na osnovu vere u njegovu apsolutnu obaveznost, ili na osnovu toga što je poredak uspostavljen po zakonskom postupku — on je naknadno našao da postoje samo tri načina opravdanja vlasti. Po njemu, legitimna vlast može biti racionalna, tradicionalna ili harizmatička. Nije jasno kako treba razumeti ovo odstupanje²². Otkud samo tri čista tipa legitimne vlasti, kad postoje četiri osnovna načina smisla orijentacije u svetu kojima odgovaraju četiri načina opravdanja normativnog poretka? Simptomatično je da Veber ne kaže ništa o tome zašto je u svojoj shemi čistih tipova legitimne vlasti izostavio četvrti tip društvenog delanja. Da li je time možda prećutno priznao da afektivno delanje (ukoliko je u pitanju obično nagonско reagovanje u kome nema ni traga od vrednosne racionalizacije) ostaje s one strane polja sociološkog interesovanja i da u okviru tipologije društvenog delanja ova kategorija ima čisto rezidualno značenje?

Pažljiv čitalac otkriće lako da Veberovi tipovi racionalne, tradicionalne i harizmatičke vlasti imaju idealnotipski status. Kao i svi drugi sociološki pojmovi, to su apstraktno-analitičke konstrukcije koje treba da omoguće sociološko proučavanje konkretnih pojava. U stvarnosti nema čistih primera nijednog od navedenih tipova vlasti. Mogu se naći samo takvi primeri koji manje ili više odgovaraju jednom od njih ili, što je još češći slučaj, koji predstavljaju mešavinu raznih tipova. Inače, razlika između pojedinih tipova legitimne vlasti nije samo u tome što im je osnov važenja različit (mada je to glavni kriterijum), nego i u tome što je svakom od njih svojstven odgovarajući način organizacije upravnog aparata i što se u svakom od njih na bitno drukčiji način regulišu odnosi između

²² To nije uspeo da pokaže ni Johannes Winckelmann, *Legitimität und Legalität in Max Webers Herrschaftssoziologie* (Tübingen: J. C. B. Mohr/Paul Siebeck, 1952), str. 31—39, iako je posvetio dosta pažnje tom pitanju.

onih koji imaju pravo da zapovedaju i onih koji su dužni da slušaju. U razmatranju različitih tipova legitimne vlasti držaćemo se Veberovog redosleda²³. Kao što se moglo očekivati, Veber najpre govori o racionalnoj vlasti (polazeći od uverenja da vlast u modernom društvu ima mnoga karakteristična svojstva racionalnog tipa), pa zatim uvodi druga dva tipa vlasti, nastojeći da ih što bolje odredi nasuprot onom prvom.

Racionalna vlast (koju Veber naziva i zakonskom vlašću)²⁴ predstavlja specifičan pronalazak zapadne kulture. U tehničkom pogledu, to je najsavršeniji tip vlasti. U njoj je ovaploćena ideja apstraktne vladavine, to jest vladavine bezličnog zakona. Racionalna vlast počiva na opštim pravilima koja podjednako važe za sve koji zadovoljavaju određene kriterijume, bilo da su u pitanju oni s najvećim ovlašćenjima, članovi upravnog aparata koji pomažu u vršenju vlasti ili obični članovi društvene organizacije. Ova pravila utvrđuju način upravljanja društvenim poslovima i oblast nadležnosti pojedinih upravnih organa. Racionalna vlast je opravdana samo ukoliko je vrši nadležan organ po utvrđenom postupku. Da bi jedna naredba bila punovažna, mora biti izdata u pisanim obliku. Racionalna vlast je trajan društveni oblik. Ona podrazumeva odvajanje službene dužnosti od privatnih poslova i odvajanje javne svojine od lične svojine članova organizacije. Vlast pripada pojedincima samo ukoliko zauzimaju određene položaje, ukoliko vrše određene službene dužnosti, ukoliko čine ono što im je stavljeno u nadležnost. Mimo toga, nosioci najviše vlasti i članovi upravnog aparata tretiraju se kao obični građani. U privatnom životu, nema nikakve razlike između njih i drugih članova organizacije, onih koji su dužni da slušaju. Ovi poslednji, koji su između sebe jednaki u pravnom pogledu, pokoravaju se bezličnom pravilu, a ne licu koje izdaje konkretnu naredbu.

Racionalna vlast postoji kako u modernoj državi, tako i u privatnim kapitalističkim preduzećima i raznim dobrovoljnim udruženjima, ukoliko raspolažu brojnijim upravnim apa-

²³ Naravno, to nije neophodno. Mogućno je izmeniti redosled izlaganja. Da bi pokazao kako Veber nije bio pristalica teorije unilinearnog društvenog razvitka, to je učinio Reinhard Bendix, *op. cit.*, str. 299, 22.

²⁴ Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, str. 124—130, 650—678.

ratom koji je hijerarhijski uređen. Racionalna vlast uzima oblik birokratske organizacije onda kad se pred nju postavljaju obimni i složeni upravni zadaci. Veberovo shvatanje birokratije izložit ćemo u sledećem odeljku.

Tradicionalna vlast²⁵ se osniva na veri u svetost postojećih društvenih normi i ustanova. Uzima se da je obavezno živeti onako kako se oduvek živelo. U ovom tipu vlasti, normativni poredak važi kao legitiman baš zbog toga što niko ne zna kad je i kako stvoren, a ne zato što ga je uspostavila nadležna društvena instancija po propisanom postupku. Tradicionalna vlast je nepoverljiva prema svemu što nije osveštano dugotrajnim upražnjavanjem. Čak i kad se uvodi neka novina u društveni život, tvrdi se da je u pitanju nešto što je od davnina bilo u važnosti, ali da je u međuvremenu palo u zaborav i da se sada ponovo vraća na snagu. Tradicionalna vlast ne poznaje i ne priznaje nikakvo novo zakonodavstvo. U sistemu tradicionalne vlasti, pravo zapovedanja nije strogo odvojeno od ličnosti. Isto tako, nema jasne razlike između privatne i javne svojine. Odnos vlasti je pre difuzan nego specifičan. Oni koji imaju pravo da zapovedaju odnose se prema onima koji su dužni da slušaju kao gospodari prema podanicima. Gospodari uživaju lični autoritet zahvaljujući položaju koji su dobili u nasleđe. Podanici se pokoravaju naredbama gospodara iz poštovanja prema ličnosti koja zauzima položaj osveštan tradicijom. Normativni poredak se sastoji od konkretnih pravila koja nejednako tretiraju različite kategorije ljudi. Naredbe gospodara su legitimne ukoliko su u skladu s normativnim poretom, ali postoji i oblast u kojoj gospodar može da odlučuje prema svom nahođenju i milosti.

U sistemu tradicionalne vlasti, upravni aparat igra daleko podređeniju ulogu nego u sistemu racionalne vlasti. Doduše, ne može se uopšteno reći da je njegova uloga beznačajna, štaviše, u tom pogledu postoji bitna razlika između patrimonijalnog i feudalnog oblika tradicionalne vlasti. Na tradicionalnim osnovama, upravni aparat može biti organizovan na dva načina. On se može sastojati od lica koja potpuno zavise od gospodara i zauzimaju određene položaje samo dotle dok uživaju njegovu naklonost (domaće sluge, rođaci, ljubimci). To je slučaj u patrimonijalnom režimu. Ali upravni aparat se

može sastojati i od lica koja ne zavise od gospodara, već uživaju društveni ugled na osnovu vlastitog položaja (staleži). To je slučaj u feudalnom društvu. U patrimonijalnom režimu, vlast je samo prividno podeljena između gospodara i upravnog aparata. Budući da nema nikakvih garantija protiv samovolje gospodara, članovi upravnog aparata su u svemu potčinjeni njegovim naredbama. U tome je njihov položaj sasvim nalik na položaj ostalih podanika. Jer oni nemaju nikakvu određenu oblast delovanja koja bi im bila trajno stavljena u nadležnost. Međutim, u feudalnom društvu postoji jasna podela vlasti između gospodara i upravnog aparata. Na osnovu privilegije, koja po pravilu ima oblik ugovora, članovi upravnog aparata dobijaju pravo da obavljaju izvesne službene dužnosti. Razume se, oni se obavezuju na poslušnost gospodaru time što polažu zakletvu vernosti. Ali u okviru svoje privilegije oni su zaštićeni od njegove samovolje. Po tome je feudalni oblik tradicionalne vlasti mnogo bliži racionalnom tipu nego patrimonijalan oblik, mada i ovaj poslednji ima izvesne elemente racionalne organizacije (stroga disciplina). Po Veberu²⁶, razlika između patrimonijalne i feudalne vladavine je od bitnog značaja za sociologiju prebirokratske epohe.

Poslednji tip legitimne vlasti je harizmatička vlast²⁷. To je vlast koja ne poznaje nikakva pravila, ni racionalno uspostavljena ni tradicionalna. Za razliku od prva dva tipa, koji predstavljaju trajne oblike društvene organizacije i služe zadovoljenju svakodnevnih potreba društva, harizmatički tip vlasti je izrazito prelazna pojava²⁸. On se obično javlja u periodima krize, kad postojeći društveni poredak nije u stanju da zadovolji izuzetne potrebe koje su naglo izbile u prvi plan. U izvesnom smislu, to je ono što ovom tipu daje revolucionarno obeležje. Harizmatički vođa je uvek radikalno nastrojen: on stavlja pod pitanje postojeće društvene norme i ustanove time što ide do samog korena stvari. Harizmatička vlast se os-

²⁶ Max Weber, »Die drei reinen Typen der legitimen Herrschaft«, *Preussische Jahrbücher*, 187 (1922), str. 5.

²⁷ Reč »harizma« potiče iz grčkog jezika i znači dar milosti, milošta. Kako sam Veber kaže, izraz »harizmatička vlast« upotrebio je prvi Rudolf Sohm u jednom specifičnom kontekstu, proučavajući pravo starohrišćanskih opština. Vidi Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, str. 124, 753—754.

²⁸ *Ibidem*, str. 140—168, 753—757.

²⁵ *Ibidem*, str. 130—140, 679—723, 724—752.

niva na veri u izuzetna lična svojstva onoga koji polaže pravo da bude vođa u stvarima koje ne trpe odlaganja, a tiču se čitavog društva ili nekog njegovog užeg dela. Harizmatiski vođa može biti prorok, heroj, demagog ili bilo šta drugo. Sporedno je da li je misija vođe dobra ili rđava u vrednosnom smislu. Važno je samo da on delom potvrđuje da raspolaže izuzetnom snagom i natprosečnim sposobnostima. Njegova vlast je nerazdvojno vezana za njegovu ličnost. On vlada samo dotle dok je u stanju da nađe pristalice, to jest dok ljudi veruju da mu duguju poslušnost. Čim nema uspeha u stvari koje se latio, harizmatiski vođa gubi i poverenje svojih pristalica. Napušten od njih, on gubi vlast.

Po Veberovom mišljenju, harizmatiski pokret je plod kolektivnog entuzijazma, mada je nosilac harizme uvek individualni vođa. Inače, nema nikakvih pravila koja regulišu odnos između harizmatiskog vođe i njegovih pristalica. Ovi poslednji nemaju ni nadležnosti ni privilegiju da čine ma šta na svoju ruku i za svoj račun. S vremena na vreme, vođa im može poveriti izvesne zadatke, ali on uvek može povući ovlašćenje koje je dao. Kao što se vidi, harizmatiski tip ne zadovoljava osnovne uslove definicije vlasti koju je sam Veber postavio. Budući da odnos između harizmatiskog vođe i njegovih pristalica ima prvenstveno psihološko značenje, pre bi se moglo reći da je ovde u pitanju odnos moći nego vlasti. Jer nikakvi institucionalni činioци ne nalažu i ne obezbeđuju poštovanje naredbe harizmatiskog vođe. Svakome je ostavljeno na volju da vođu prizna ili da ga odbaci. Jedino pristalice mogu negodovati protiv onih koji se drže po strani. Ali ova sankcija je potpuno neformalna. Situacija se iz osnova menja tek kad harizmatiski pokret zadobije šire priznanje. U tom slučaju, vera u izuzetna lična svojstva vođe prestaje da bude odlučujući činilac. Potreba za uspostavljanjem čvršće organizacije dovodi do obezličavanja²⁹ harizme. Prvobitan čisto lični

²⁹ Kad govori o preobražaju harizmatске vlasti, Veber upotrebljava dva izraza. »Versachlichung des Charisma« i »Veralltäglichung des Charisma«. Ti izrazi nisu istovetni. Ima čak i neke suptilne razlike keju Veber nagoveštava pomoću njih. Izraz »obezličavanje harizme« nije doslovan prevod nijednog od pomenutih izraza, mada u osnovi tačno izražava Veberovu misao.

odnos između nosioca harizme i njegovih pristalica pretvara se u institucionalni oblik gospodarenja i potčinjenosti. Proces obezličavanja harizme može ići u dva pravca — u pravcu uspostavljanja tradicionalnog ili racionalnog tipa vlasti.

NAČELA BIROKRATSKE ORGANIZACIJE

U svakodnevnom razgovoru, izraz »birokratija« ima pogrdno značenje. Njime se žigošu pojave odugovlačenja, sporosti i bezdušnosti u radu organa državne uprave ili nekih drugih društvenih organizacija. Tako, na primer, svaki postupak zvaničnog predstavnika određenog društvenog položaja koji vredi interese ili dostojanstvo građana naziva se birokratskim postupkom, a svako državno nadležstvo ili privredno preduzeće koje zapošljava veliki broj službenika, ali sporo i neuredno izvršava postavljene zadatke naziva se leglom birokratije. Po sebi se razume da Veberovo shvatanje birokratije nema nikakve veze s ovim popularnim shvatanjem. Izraz »birokratija« Veber ne upotrebljava u pogrdnom smislu. Pod birokratijom on podrazumeva najracionalniji oblik društvene organizacije ili, tačnije, takav društveni mehanizam koji sistematski usklađuje rad velikog broja pojedinaca i s najvećim mogućim uspehom ostvaruje postavljene zadatke, svejedno da li u okviru državne uprave, vojske, privrede ili neke druge grane društvene delatnosti³⁰. Po Veberovom mišljenju, za birokratiju je karakteristično upravo nešto obrnuto od onoga što se u svakodnevnom razgovoru obično ima na umu. U punom smislu reci, birokratija predstavlja najsvršeniji način upravljanja društvenim poslovima. U pitanju

³⁰ Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, str. 650—678. Za šire razmatranje sadašnjeg stanja u oblasti sociološkog proučavanja birokratije, vidi Robert K. Merton et al. (eds.), *Reader in Bureaucracy* (Glencoe, 111.: The Free Press, 1952). Odličan uvod, sa podacima o novijoj literaturi, predstavlja knjiga: Peter M. Blau, *Bureaucracy in Modern Society* (New York: Random House, 1956). Kod nas je o Veberovom shvatanju birokratije prvi pisao Eugen Pusić, »Idealni tip birokracije Maxa Webera i svojstva racionalne uprave«, *Sociologija*, 1960/2, str. 80—92. Sasvim štur i neodređen prikaz Veberovog shvatanja daje i Jovan Đorđević, *Ogled o birokratiji i birokratizmu* (Beograd: Kultura, 1962), str. 19—22.

je skup izvesnih organizacionih principa koji omogućuju uspešno obavljanje raznih društvenih delatnosti većih razmera. Naravno, Veber misli na idealnotipski model birokratije, a ne na prosečna svojstva konkretnih birokratskih struktura.

Kao konkretna društveno-istorijska tvorevina, birokratija nije nova pojava. U rudimentarnom obliku, ona je postojala u Egiptu i Kini (kao i u nekim drugim zemljama starog sveta), a izvesnih elemenata birokratske organizacije bilo je i u rimskoj imperiji i vizantijskom carstvu. Ali u moderno doba, birokratija dobija novo ruho i razvija mnoge svoje skrivene mogućnosti. Naporedo s uspostavljanjem racionalnog pravnog poretka i racionalne vlasti uopšte, ona se javlja kao najviši izraz bezlične vladavine zakona. Zahvaljujući tome, ona je u velikoj meri ubrzala društveni preobražaj i omogućila korišćenje tekovina industrijske revolucije. Od polovine 19. veka, proces birokratizacije je uzeo daleko šire razmere nego ikad ranije u prošlosti. U modernom društvu, birokratiju srećemo na svakom koraku; ona zauzima središnje mesto u mreži društvenih ustanova i prožima gotovo sve strane društvenog života. Utoliko, treba reći da je Veber dobro osetio u čemu je osnovni problem koji je istorija postavila na dnevni red kad je prišao sociološkom proučavanju birokratije i birokratskog načina upravljanja.

Po Veberu³¹, birokratska organizacija podrazumeva visok stepen društvene podele rada. Svaki član organizacije zauzima određen položaj i ima tačno utvrđena prava i obaveze. To je ono što sačinjava njegovu službenu dužnost. Sfera službene dužnosti je strogo odvojena od sfere privatnih poslova. Različiti položaji u okviru organizacije povezani su na takav način da sačinjavaju strog hijerarhijski sistem viših i nižih stupnjeva vlasti. Svaki član organizacije koji zauzima viši

³¹ Dosledno svom osnovnom metodološkom uverenju, Veber stvara idealan tip birokratije. To je izazvalo mnogobrojne nesporedume u vezi s mogućnošću upotrebe Veberovog modela u empirijskom istraživanju. Na mogućnost da se idealnotipska obeležja birokratije shvate kao kvantitativne promenljive ukazao je nedavno Stanley H. Udy, Jr., »'Bureaucracy' and 'Rationality' in Weber's Organization Theory: An Empirical Study«, *American Sociological Review*, Vol. 24, No. 6 (December, 1959), str. 791—795. Vidi i Richard H. Hall, »The Concept of Bureaucracy: An Empirical Assessment«, *American Journal of Sociology*, Vol. 69, No. 1 (July, 1963), str. 32—40.

položaj nadgleda rad onih koji zauzimaju neposredno niže položaje. Nadzor uključuje i pravo postavljenja, unapređenja i otpuštanja. Jedinstvo organizacije obezbeđuju opšta pravila koja utvrđuju odgovornost svakog člana organizacije i njihove međusobne odnose. Službeni poslovi se obavljaju na osnovu pisanih dokumenata, i to u duhu formalističke bezličnosti, bez strasti i mržnje, nezavisno od ličnih sklonosti i simpatija. Ovo nezainteresovano prilaženje ogleđa se kako u odnosu prema članovima organizacije tako i u odnosu prema klijentima. Nagrada za rad u organizaciji sastoji se u tačno utvrđenoj plati (obično u novčanom obliku) sa izgledima na unapređenje i starosno obezbeđenje (penzija). Podobnost za preuzimanje određenih položaja u organizaciji ceni se prema stručnim kvalifikacijama koje se po pravilu stiču dugogodišnjim školovanjem, a može se i proveriti nekim racionalnim postupkom. Diploma o položenom stručnom ispitu je bitan preduslov za nameštenje, a često i za napredovanje u službi.

U okviru šireg razmatranja o nastanku moderne države, Veber navodi niz društveno-istorijskih uslova koji su podstakli razvitak birokratije.³² Pre svega, birokratija pretpostavlja novčanu privredu i razvijen poreski sistem. To omogućuje redovno nagrađivanje članova organizacije u tačno utvrđenim iznosima. Doduše, ovo nije apsolutan uslov. Ima konkretnih primera birokratske organizacije kod kojih se ne primenjuje novčani oblik naknade za rad u organizaciji, već naknada u naturi. Ali birokratska organizacija koja svoje članove nagrađuje u naturi nije u stanju da održi disciplinu u organizaciji niti da podstakne na predano vršenje poverenih dužnosti. Ovo zbog toga što se naknada u naturi obično dodeljuje neredovno i u neujednačenim iznosima. U takvoj situaciji, uvek postoji opasnost da članovi organizacije prisvoje sebi pravo da se po svom nahođenju obeštete za rad u organizaciji ili da napuste posao. To pokazuje da je redovna plata, pogotovo plata u novcu, važan element birokratske organizacije. Time se postižu dve stvari: članovi organizacije dolaze u odnos potpune ekonomske zavisnosti prema organizaciji u kojoj rade, ali se u isti mah podstiču da savesno obavljaju svoju službu-

³² Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, str. 655—660. Vidi i Max Weber, *Wirtschaftsgeschichte*, Aus den nachgelassenen Vorlesungen herausgegeben von S. Hellmann und M. Palyi (München und Leipzig: Duncker und Humblot 1923), str. 289—300.

nu dužnost. Očigledno, plata u novcu je mnogo podesniji oblik naknade za rad u organizaciji nego plata u naturi.

S druge strane, proces birokratizacije je tesno povezan s pojavom složenih i obimnih upravnih zadataka koji se teško mogu resiti bez angažovanja većeg broja pojedinaca. U starom Egiptu, potreba za regulisanjem rečnih tokova i navodnjavanjem ogromnih površina uslovlila je nastanak prve velike birokratije u istoriji. U drugim zemljama je u istom pravcu delovala potreba za stvaranjem jake vojske koja se s uspehom može suprotstaviti spoljnjem neprijatelju, kao i potreba za redovnim i sistematskim ubiranjem poreza. U novije vreme, proces birokratizacije je ubrzala potreba za stvaranjem jake centralne vlasti i održavanjem unutrašnjeg reda i mira, kao i potreba za razvijanjem javnih službi i korišćenjem tehničkih pronalazaka (naročito u oblasti transporta i poštanskog saopražaja). U vezi s tim stoje i potrebe moderne kapitalističke privrede koja zahteva racionalno odmeravanje poslovnog rizika i racionalno vođenje poslovnih knjiga. Naravno, Veber ne tvrdi da su ove potrebe automatski stvorile birokratiju kao sredstvo koje će ih zadovoljiti. On samo kaže da je postojanje tih potreba pomoglo u traženju takvog oblika društvene organizacije koji omogućuje uspešno resavanje složenih upravnih zadataka velikih razmera.

U treću grupu društveno-istorijskih uslova spada ono što Veber naziva »koncentracijom sredstava upravljanja«³³. Ovaj izraz podseća na jednu Marksovu misao kojoj Veber daje šire tumačenje. U pitanju je jedan proces koji se javlja ne samo u privredi nego i u državnoj upravi, vojsci i političkim strankama, pa čak i u oblasti kulture. Usled kvantitativnog porasta i porasta složenosti društvenih potreba i zadataka, razne društvene organizacije monopolišu sredstva za zadovoljavanje tih potreba i obavljanje pojedinih delatnosti. Pojedinaac više nije u stanju da se slobodno bavi svojom profesionalnom delatnošću, jer to premašuje njegove finansijske mogućnosti. U modernom društvu, radnik je odvojen od sredstava državne uprave, član stranke od sredstava za vođenje politike, naučnik od sredstava naučnog istraživanja, i tako dalje. Ta sredstva prisvajaju razne društvene organizacije, naročito država. Na taj način, pojedinac je prinuđen da se stavi u slu-

žbu jednog moćnog društvenog mehanizma koji raspolaže tim sredstvima. Zahvaljujući tome što se sredstva upravljanja sve više koncentrišu u rukama vladajuće manjine, birokratska mašina raste i pojedinac sve više zavisi od nje.

Naporedno s razmatranjem opštih uslova koji podstiču proces birokratizacije, Veber razmatra način funkcionisanja birokratske mašine. Mada je svestan toga da birokratija može služiti različitim ciljevima, on se malo zadržava na toj strani pitanja. Njega posebno interesuje samo instrumentalna racionalnost birokratske organizacije. U tehničkom pogledu, birokratija nadmašuje sve druge oblike društvene organizacije, kao što i mašinska proizvodnja nadmašuje sve druge oblike proizvodnje pomoću ručnog rada. Staviše, nijedna mašina na svetu ne radi tako uspešno kao ova ljudska mašina. U svom izlaganju, Veber navodi čitav niz prednosti birokratskog načina upravljanja nad nebirokratskim. Najvažnije prednosti bile bi ove: tačnost, brzina, jednoobraznost poslovanja, poznavanje dokumenata, trajnost, predvidljivost, stroga potčinjenost, ušteda na materijalnim i ličnim rashodima³⁴. Sve je to moguće samo zbog toga što birokratija obezličuje vršenje službenih dužnosti i što je svaka birokratska mera proračunata do krajnjih granica mogućnosti.

Što se tiče društvenih i kulturnih posledica birokratizacije, Veber je video mnogo dalje od svojih savremenika. Po njegovom mišljenju, birokratija je najmoćnija sila koja niveliše društvene i ekonomske razlike između ljudi. U prebirokratskoj eposi, vršenje upravnih funkcija bilo je privilegija imućnih i uglednih. Od položaja koji neko zauzima na jednoj od lestvica društvene hijerarhije zavisilo je kakvo će mesto dobiti u upravnom aparatu. Međutim, birokratija je ukinula ove plutokratske privilegije i zavela upravu pomoću stručno kvalifikovanih i plaćenih činovnika, bez obzira na njihov društveni i ekonomski položaj³⁵. Pored toga što je nivelisala društvene i ekonomske razlike, birokratija je unela i dalekosežne promene u sistem obrazovanja i vaspitanja. Umesto ljudi starog kova, koje pokreću lične simpatije i naklonosti, birokratija traži objektivne stručnjake koji su u ljudskom pogledu nezainteresovani. Zbog toga je ona razgranala mrežu vaspit-

³³ *Wirtschaft und Gesellschaft*, str. 665—666.

³⁴ *Ibidem*, str. 660—661.

³⁵ *Ibidem*, str. 666.

nih ustanova u kojima se mnogo veća važnost pridaje nauci i tehnici nego filozofiji i klasičnoj literaturi. Uopšte uzev, birokratija pretpostavlja stručno znanje humanističkom obrazovanju. Ideal birokratske epohe je stručnjak za određenu vrstu posla, a ne svestrano razvijena ličnost.

U mnogo čemu, Veberovo shvatanje birokratije je prožeto funkcionalnim načinom mišljenja³⁶. Mada izričito ne kaže ništa što bi potvrđivalo taj zaključak, Veber daje jedno izrazito funkcionalno objašnjenje birokratskog načina upravljanja. To se vidi po tome što on, u krajnjoj liniji, nastoji da pokaže kako pojedini elementi birokratske organizacije doprinose njenom održavanju i omogućuju njeno uspešno funkcionisanje. Ali upravo zbog toga što Veber ima na umu idealnotipski model birokratije a ne prosečna svojstva konkretnih birokratskih struktura, njegovo shvatanje je nepotpuno i nedovoljno iskustveno zasnovano, štaviše, ono stvara pogrešan utisak da je birokratska organizacija mnogo čvršća nego što je to stvarno slučaj i da svi elementi te organizacije podjednako unapređuju njenu efikasnost. Ipak, bilo bi pogrešno misliti da se Veber interesovao samo za čisto formalnu stranu birokratske organizacije, da je potcenjivao važnost ispitivanja raznih manje ili više postojanih ali zvanično nepriznatih odstupanja od formalnih zahteva i da je imao malo razumevanja za unutrašnje suprotnosti koje razdiru birokratsku strukturu. U tom pogledu, on je bio mnogo više realistički nastrojen od mnogih savremenih funkcionalista. Ali ta pitanja ne možemo ovde opširno pretresati. U jednom specifičnom kontekstu, o njima će ukratko biti reci u sledećem odeljku.

UZROCI DRUŠTVENIH PROMENA

Svoje shvatanje društvene organizacije Veber je protkao mnogobrojnim zapažanjima o uzrocima društvenih promena. Mada nigde nije na sistematski način utvrdio šta je to što ljudsko društvo goni napred, to jest koji uzroci izazivaju društveno kretanje i menjanje, on je posvetio mnogo pažnje unutrašnjim izvorima nestabilnosti u različitim tipovima dru-

štvene organizacije. To je sasvim u skladu s njegovim osnovnim uverenjem da u ljudskim odnosima nema ničeg što bi bilo imuno prema promeni i da svaka društvena ustanova nosi u sebi klice vlastite propasti". Najdalje u tom pravcu Veber je otišao prilikom razmatranja harizmatске vlasti, mada i u njegovim izlaganjima o tradicionalnoj i racionalnoj vlasti, naročito u onim delovima koji se odnose na moderno kapitalističko društvo, ima dosta elemenata koji upućuju na tu stranu pitanja. Koliko god da je često naglašavao trajnost, nezamenljivost i neuništivost birokratske mašine, Veber je dobro znao da vera u legitimnost racionalne vlasti može biti dovedena u sumnju i da se između različitih društvenih snaga vodi stalna borba oko toga ko će zagospodariti ovom mašinom. Utoliko, njemu je bilo jasno da i birokratska organizacija može pretrpeti znatne promene, uprkos tome što je bio duboko ubeđen da se ne može uništiti.

Kao što smo ranije već videli, harizmatска vlast je izrazito revolucionarna sila. Najpogodnije tlo za širenje harizmatског pokreta jeste stanje društvene anomije (u smislu poznate Dirkemove odredbe). Kad vera u legitimnost postojeće vlasti oslabi i kad se postojeći društveni poredak pokaže nesposobnim da zadovolji izuzetne potrebe koje su naglo izbile u prvi plan — svejedno da li je u pitanju poredak osveštan tradicijom ili poredak uspostavljen po zakonskom postupku — onda uvek postoji mogućnost obraćanja harizmatском vodi. U situaciji psihološke napetosti i nesigurnosti, koja prati proces društvene dezorganizacije, stvara se uverenje da je samo ličnost izuzetne snage i natprosečnih sposobnosti u stanju da pokaže izlaz iz krize i da obnovi društveno jedinstvo. Ali budući da harizmatска vlast ima psihološke korene i da se u potpunosti svodi na odnos između konkretnih ličnosti, Veber je s pravom tvrdio da se ona može održati na duže vreme i postati podloga trajnog poretka samo ukoliko radikalno izmeni svoju unutrašnju strukturu.

Proces pretvaranja harizmatске vlasti od jednog čisto ličnog odnosa u institucionalan odnos gospodarenja i potčinjenosti počinje čim harizmatски pokret zadobije veliki broj pristalica, dakle čim stekne izgleda na trajno održavanje i suoči se s praktičnim pitanjima svakidašnjice. Po Veberu,

36 To je primetio i Peter M. Blau, *op. cit.*, str. 32—33.

37 Slično i Talcott Parsons, *op. cit.*, s0r 84.